

[2–2020]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[2-2020]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

Editorial – Critical History Writing and the ‘Other’ Europe 185

1. Studie a eseje | Studies and Essays

PAVEL BALOUN, JAROMÍR MRŇKA – „Tábory pro darebáky, povaleče a cikány“. Příspěvek k výzkumu politiky a praxe kriminalizace „práce se štitícího“ obyvatelstva za druhé republiky a protektorátu (1938–1942)
‘Camps for Scoundrels, Layabouts, and Gypsies.’ Contribution to Research into the Policy and Practice of Criminalisation of ‘Work-Shy’ Population During the Second Czechoslovak Republic and the Protectorate (1938–1942) 191

JAKUB STŘELEC – Genealogie socialistické subjektivity? Přístup k dějinám psy-disciplín v Evropě po roce 1945 v soudobé historiografii a sociologii
A Genealogy of the Socialist Self? The Approach to the History of Psy-Sciences in Europe after 1945 in Contemporary Historiography and Sociology 222

JAN SEIDL – Kouzlo starých pohlednic. Ke kritické metodologii interpretace populárního historiografického žánru
The Appeal of Old Postcards. Towards a Critical Methodology of Interpreting a Popular Historiographic Genre 245

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

PAVEL HIML – Where Does the West End? On Writing History, Catching Up, and Self-Awareness
Kde končí Západ? O psaní dějin, dohánění a sebevědomí 277

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

MARTIN NODL, MICHAELA ANTONÍN MALANÍKOVÁ, BEATA MOŽEJKO (edd.) – *Středověké město: politické proměny a sociální inovace* (Kajetán Holeček) 301

MIKULÁŠ ČTVRTNÍK – *Duchové dějiny v kontextu české a evropské historiografie 19. a 20. století* (Miroslav Beneš) 306

MICHAL KOPEČEK (ed.) – <i>Architekti dloubé změny. Expertní kořeny post-socialismu v Československu</i> ; VÍTĚZSLAV SOMMER a kol. – <i>Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989</i> (Ondřej Holub)	309
ELENA MANNOVÁ – <i>Minulosť ako supermarket? Spôsoby reprezentácie a aktualizácie dejín Slovenska</i> (Matej Ivančík)	316
ADAM HUDEK, MICHAL KOPEČEK, JAN MERVART (edd.) – <i>Čechoslovakismus</i> (Jakub Vrba)	323
Editorial Note	331
Upozornění redakce	333

MICHAL KOPEČEK (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu,*

Praha 2019, Argo – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 368 s., ISBN 978-80-257-2808-6;

ISBN 978-80-7285-224-6; ISBN 978-80-7308-914-6

VÍTĚZSLAV SOMMER a kol., *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989,*

Praha 2019, Nakladatelství Lidové noviny, 296 s., ISBN 978-80-7422-674-8

Odborné diskurzy, jimiž je v posledních letech nahlížena a utvářena problematika dějin socialismu, případně dějin sociálních aspektů, ekonomických, právních a kulturních vztahů v zemích bývalého východního bloku, procházejí v souvislosti se stále narůstající diverzifikací možných badatelských náhledů radikální proměnou. Monografické tituly, pokládané v kontextu tzv. Cold War Studies za klasické, zaměřující se na analýzu politických mechanismů a mocenské hierarchie obou znepřátelených bloků,¹ jsou dnes konfrontovány s řadou inovativních přístupů, jejichž cílem je prohlédnout skrze oponu totalitárního konceptu, kterou nad historickou pamětí států někdejšího východního bloku rozprostřel liberální triumfalismus 90. let. Diskuse o metodologických nebo tematických variacích, jimiž může autor dějiny socialistických společností uchopit, byla ostatně také hlavním předmětem mezinárodní letní školy s názvem The Soviet otherwise, konající se na půdě tallinnské univerzity na přelomu července a srpna 2019.² Diskutována zde byla též otázka, v jakém smyslu vypovídá výzkum Science and Technological Studies nejen o povaze sovětského hospodářského plánování, strukturu ekonomiky a o prioritách vědeckého výzkumu samého, ale

1 Za modelový příklad takových studií je možné považovat práci VLADISLAV ZUBOK, *A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War From Stalin to Gorbachev*, Chapel Hill 2007.

2 The Soviet Otherwise: Affects, Margins, and Imaginaries in the Late Soviet Era. 26 July – 2 August 2019, Tallinn, Estonia. Summer school.

jakým způsobem lze s jeho pomocí uchopit problém intelektuálních dějin, či rovnou dějin mentalit, hovoříme-li o utváření vědeckých komunit, vědeckého pracovního prostředí a snažíme-li se samotnou oblast vědy a techniky pochopit jako tvůrčí ideové zázemí, které v zemích socialistického tábora vytvářelo svůj vlastní narativ, své sebepečení.

Oba recenzované tituly jsou kolektivními monografiemi, které vycházejí položené otázky po možném dosahu, variacích a metodologickém uchopení Science and Technological Studies do značné míry vstříc. Tematika obou prací je v určitém ohledu podobná. Oba autorské týmy se ve svých badatelských výstupech zaměřují na výzkum okolností a předpokladů, stojících za širokým uplatněním technokratického přístupu a technokracie jako modelu společenské organizace v dějinách socialistického Československa. Obě publikace usilují o odpověď na otázku, která je v každém smyslu pro historika dějin socialismu vždy zásadní: „Jaká byla povaha instrumentálních, věcných a praktických prostředků, od jejichž užití si komunistická státní moc představovala naplnění svých konečných dějinných cílů?“ Tuto otázku je samozřejmě možné položit v mnoha obměnách, jejím jádrem bude vždy tázaní se po zdrojích, smyslu a legitimitě socialistické moci, a to vždy, když tuto moc budeme chtít analyticky uchopit a neodbývat ji zkratkovitým poukazem na její údajně jasně viditelné, neměnné a jí hluboce vlastní totalitární praktiky.

Čeho je přitom k takovému skutečně analytickému přístupu zapotřebí, odhaluje Michal Kopeček již v úvodu celé práce. Nahlédnout socialistickou společnost – a vliv různých expertních týmů na její každodenní utváření – jako mnohotvárný proces a model, jako nejednoznačnou dějinnou zkušenost s množstvím variací a výpovědí jejich přímých aktérů (a tím analyticky), je totiž možné jen tehdy, pokud se vzdáme teleologické vize demokratické a liberální transformace, kterou Kopeček označuje za neudržitelnou a která chce číst dějiny optikou konečného a logického vítězství pragmatického liberalismu (s. 9). Takovýto přístup je totiž plodem mentální dichotomie studené války a staví na moralizujícím antikomunismu (s. 23–24). Je výsledkem liberálního konsenzu 90. let, je neoliberalní hegemonií (s. 10), rezonující mezi dosti značnou částí akademické obce. Kopeček však právem klade otázky, jakým způsobem je tento přístup schopen objasnit skutečný charakter socialistického vládnutí, když nakonec je úkolem historika „nechat promlouvat historické aktéry jejich vlastní řečí“ a s ohledem na to, že „de facto neexistuje typický neoliberalní model“ (s. 15–16), který by zároveň neakceptoval okolnostmi určené dějinné a kulturní podmínky daného prostředí. Kopečkovu pojetí postsocialismu tak naznačuje, že pro pochopení povahy socialistické moci jakož i pro dostatečné pochopení naší současnosti je nutné obrátit se k výzkumným aspektům dějin tzv. „dlouhé změny“, k metodologickému ucho-

pení, jež zažitou tezi o „porážce“ komunismu poněkud problematizuje (s. 25). Ve snaze nabídnout analytické studium expertních vědeckých komunit předložil tým historiků vedených Michalem Kopečkem soubor výzkumných sond, který teorii liberální hegemonie již dále neobhájí, nechce ji dále utvrzovat, ale činí důležitý krok na cestě ke skutečně kritickému a věcnému výzkumu dějin socialismu. A to i za cenu toho, že autorské hledání jemnějších a analytičtějších kategorií³ musí jít až příliš často proti obecně rozšířenému disidentskému narativu, resp. kontrarnarativu (s. 66), tedy takovému pojetí výkladu dějin socialismu, jež jako dominantní styl svého vyprávění používá ironii a „pohrdlivý tón“, když věří, že liberálně demokratické pojetí je v jistém smyslu normativní a hodnotově či morálně nadřazené (s. 43). Právě v tomto ohledu Kopeček připomíná, že z „pohledu dlouhodobého historického vývoje je normativita centrálních pojmů liberální právní doktríny přinejmenším relativní“ (s. 67). A skeptické vymezení se vůči akademické diskurzivní sebe prezentaci neoliberální doktríny doplňuje ve své studii, blíže věnované ekologickým přístupům a hnutím za socialismu, Matěj Spurný, jenž připomíná, že si při studiu nejrůznějších aspektů socialistické společnosti, jejích proměn a také jejích rozličných kontinuit a specifických společenských zvláštností „nevystačíme s obrazem změny ignorujícího státu a nápravy se domáhající opozice“ (s. 271). Pozornost je naproti tomu třeba upřít k fenoménu aktivní tvorby státem financovaných expertních skupin, které se snažily na všestrannou krizi industriální modernity reagovat a přinášet potřebná řešení (s. 271). Polistopadové antikomunistické morálně-symbolické gesto, které předznamenalo celé naše generační pojetí a chápání socialistické epochy, je tak opět podle Michala Kopečka především hodnotovým soudem, který zastírá roli procesů (ve vztahu k právu především roli socialistického konstitucionalismu), které připravovaly legislativní prostor a důležité intelektuální a příští politické zázemí řadě demokratických změn polistopadové éry.

Hlavní přínos kolektivní monografie *Architekti dlouhé změny* je třeba spatřovat v oněch momentech, kdy autoři příspěvků decentně, s detailní znalostí aktuálních konceptů dějinného výzkumu společenských fenoménů a otázky modernity a se značnou intelektuální fundovaností poukazují na skutečnost, že jazyk disentu přináší zejména ve vztahu k normalizační epoše řadu ne zcela přesných interpretací, které ve výsledku vedou například k neodůvodněnému vědomí morální a politické propasti mezi érou reformního pražského jara a normalizačními

3 M. KOPEČEK, *Vládnout právem. Česká právní věda od „represivní legality“ k právnímu státu, 1969–1994*, in: *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. (ed.) Týž, Praha 2019, s. 44.

70. léty, přestože část programových premis, na základě kterých expertní komunity vytvářely svůj program, si i nadále zachovávala svoji platnost (s. 230). Ve své sondě o dějinách československé normalizační psychoterapie se Adéla Gjuríčová dozrává k neinstitutcionálnímu přístupu, který používá, pokud hodnotí hodnoty a typy chování, které si instituce zachovává navzdory svým personálním obměnám (s. 186). Na základě toho opět vyplývá, v čem je recenzovaná kolektivní monografie jistým posunem oproti liberálním výkladům socialistického institutionalismu. Z komparace jednotlivých badatelských příspěvků plyne, že zatímco například oblast sociální prognostiky a výzkumu manažerského řízení se v určitých obdobích těšila přízni oficiálních míst, Gjuríčovou popisovaná komplikovaná historie československé psychoterapie dává tušit nesnadnou pozici této často kreativní a inovativní disciplíny ve značně rigidním světě československé psychiatrické léčby normalizačních let. Avšak tím se odhaluje problém jazyka disentu a disidentského narativu, vůči němuž se autoři ve svých příspěvcích vymezují. Tento narativ není prostě a priori „nesprávný“ či historicky mylný. Je však jisté, že se až příliš často zakládá na partikulární zkušenosti, na individuální lidské paměti a jejím hodnocení, na konkrétní konfrontaci jedince s mocí. Náhled tohoto druhu narativu může být obzvláště cenný při pokusu o poznání časově a místně vymezeného prostředí, pro pochopení událostí a uchopení motivací dějinných aktérů. Při zkoumání intelektuálních dějin institucí z hlediska konceptu „dlouhé změny“ je ale jeho použití až kontroverzní. *Architekti dlouhé změny* tak nejen nabízejí jiný, diferencovaný přístup. Ve své snaze dostat intelektuálně a fakticky vyčerpávajícím dějinám socialistických institucí a expertních komunit se inovativním způsobem konfrontují i s procesem hledání vlastní české politické identity v globalizovaném světě. Nabízejí náhled, v němž české dějiny druhé poloviny 20. století nemusejí být nutně viděny jako série mocenských střetů, jako boj o institucionální mocenskou hegemonii plný předělů a diskontinuity, nýbrž jako příběh o komplexním a mnohvrstevnatém vývoji společenské legitimacy a norem, které nutně nezanikají spolu se zánikem politického systému, který jim dal vzniknout. Nabízejí náhled, který nevidí dějiny jako setkávání vítězů a poražených, ale jako unikátní souhru autentických kolektivních aktérů, utvářejících naši dnešní přítomnost.

Zatímco *Architekti dlouhé změny* vypovídají o povaze technokratické mocenské legitimacy socialistických společenských vztahů na základě výběrových sond do různých oblastí společensko-vědního výzkumu (sociologie, teorie řízení a práva až po sondáž do oblasti psychoterapie, ekologie a urbanismu), je kolektivní monografie autorského týmu Vítězslava Sommera *Řídit socialismus jako firmu* zaměřena analyticky na samotný pojem technokracie jako na fenomén industriální modernity a její jednotlivé kapitoly, do určité míry pojaté rovněž jako

sondy, se organicky váží k obsažené definici technokracie. Celá první kapitola monografie je příhodně věnována objasnění samotného termínu. Čtenáři je vysvětleno, co samotný pojem technokracie znamená, v jakém dějinném kontextu se o technokracii jako prostředku správy začalo hovořit, jaký druh perspektiv jí zařadil do repertoáru denní politické rétoriky a také proč „je dodnes živým problémem politické a sociální teorie“.⁴ Technokracii vidí Sommer jako prostředek organizované modernity, která měla svými objektivními instrumenty expertizy nahradit modernitu dynamickou, ničím neregulovanou modernitu raných fází kapitalismu. Představuje tak technokracii nikoli jako nahodilou byrokratickou aparaturu společenských elit, nýbrž jako závažný historický moment a způsob, jakým moderní společnosti reagovaly na množství politických výzev stále komplikovanějšího světa 20. století (s. 18). Autor věrohodně dokazuje, že společenský požadavek po racionálním expertním vládnutí vyvěral z krizí, jimž zejména v průběhu první poloviny 20. století čelila euroamerická civilizace i Sovětský svaz a jenž byl podstatnou součástí utváření společenských identit napříč kulturními sférami a civilizacemi. Již proto považují Sommerem editovanou monografii za důležitý příspěvek moderním trendům konceptu Science and Technological Studies, nakolik je pro tento metodologický a tematický náhled důležité nacházet odpovědi na obecnější badatelská tázání po identitě, roli a zvláště dosahu evropské modernity s jejími instrumentálními prostředky.

Ostatně již v úvodu autoři tvrdí, že jejich cílem bylo „nalézat kontinuity na pozadí zjevných historických změn“, přičemž se hodlali zaměřit na obecný vztah mezi moderním vládnutím a vědeckou expertizou (s. 5). Hledání kontinuit a obecnosti si však žádá především čelit partikularismu, čelit způsobům podání, které staví výlučně na individuální paměti, stejně jako na „heroických“ vyprávěních o hrdinech a antihrdinech, a pokusit se nalézat sjednocující pojetí a momenty, schopné vyprávět o měnící se sociální a politické realitě jako o kontinuálním příběhu. A to příběhu se specifickými znaky a normami, které nutně nemusí být objasnitelné na pozadí denních politických změn a převratů, ale musejí být uchopeny na základě širšího kontextu a obecnějšího výkladu.

Ačkoli tak autoři zajisté mohli definovat technokratické pojetí v daném období jen za použití odkazů na dobové prameny marxistické provenience, zvolili raději organický přístup a uvažují o konceptu technokracie na pozadí jeho „dlouhých“ dějin, když uvádějí socialistický technokratismus do relace k dějinám technokratického myšlení v éře první republiky (s. 24). Neopomíjejí přitom skutečnost, že

4 VÍTĚZSLAV SOMMER a kol., *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989*, Praha 2019, s. 20.

rovněž sovětské marxistické myšlení pro sebe akceptovalo technokratické myšlení v podobě importovaných praktik taylorismu již ve 20. letech (s. 39).

Nacházení kontinuit je pro autorský přístup typické také ve chvílích, kdy hledá inspiraci pro československý urbanismus let 1955–1980 v historickém odkazu evropské a československé architektonické modernity meziválečného období. Poznámka o tom, že poválečná konjunktura kapitalismu a socialismu v letech 1955–1975 byla do jisté míry paralelní, poznamenána vysokou mírou státních zásahů a především zakládající se na vzájemně podobných konceptech urbánního a sociálního plánování (s. 39), dává tušit, že ani pro Sommerův autorský tým není zmíněná teleologická vize vítězného liberalismu zcela udržitelná, protože *Řídit socialismus jako firmu* nepochybně znamená, že řada konceptů a metod kapitalistického světa nacházela své uplatnění v ekonomicko-politické sféře za železnou oponou, zatímco liberální západní svět přejímal ještě dlouho po druhé světové válce určitá kolektivní pojetí veřejné organizace a správy. Stále více se přitom ukazuje, že je oprávněně vnímat dějiny studené války nikoli za pomoci optiky světa rozděleného na dvě soupeřící a zcela protikladné velmoci, ale naopak prostřednictvím náhledu, který přiznává právo na dějinnou roli množství aktérů, kteří k totožným aspektům modernity přistupují po svém, se zřetelem na své ideové cíle a politický program.

Za zvláštní přínos monografie pokládám zvýraznění určitých disproporcí a svárů mezi demokratickým étosem pražského jara a současným požadavkem některých jeho přímých aktérů po profesionalizaci politického řízení, po instrumentalizaci expertního módu řízení a po zavedení technokracie jako takové. Autoři tím naznačují, že je rozhodně zcela mylné vnímat pražské jaro jako nekonzistentní moment demokratické obrody, a že jde naopak o historický moment plný konfliktů a nejednoznačných motivací těch, kteří se na reformním procesu podíleli. Jestliže „Richtova představa budoucnosti přinášela riziko nového autoritářství“, jestliže jeho *Civilizace na rozcestí* mohla znamenat byrokratickou vládu technokratů (s. 62), nakolik je stále udržitelné dělení stranických křídel v KSČ na „progresisty“ a „konzervativce“ (opět podle určitého heroického narativu)? Nebylo by tudíž možné uvažovat alespoň o některých konzervativcích jako o těch, kdo hájili nikoli snad politické dědictví stalinismu, nýbrž určitý odkaz kolektivismu, který pro sebe chápali jako bytostně demokratický? Sommerův tým, přestože nenechává konkrétně tuto otázku zaznít, přece jen vznáší v práci jistý nárok na přeřazení základních kontur, kterými je dodnes pražské jaro vykreslováno a kterými je i mytizováno. Cenná je rovněž teze, že vývoj po roce 1968 „představoval technokratický moment v dějinách československého socialismu“ (s. 44). S ohledem na zmíněné rozpory reformního období roku 1968 totiž vědomí takového momentu brání označit ty, kteří se po roce 1968 na životě

expertních komunit bezprostředně podíleli, jednoduše za oportunisty, „přísluho-vače režimu“, a používat proti nim onen ironický styl popisu, o kterém hovoří Michal Kopeček. Přestože jakýsi osobní oportunistický moment jistě nelze zcela pominout, naznačuje práce Sommerova týmu, že by bylo vhodnější v kontextu široce pojaté kontinuity vnímat expertní týmy po roce 1968 zejména jako soubory kolektivních aktérů, pro které byl technokratický přístup modelem inovace, společenského uplatnění a kreativity, a zejména také organickou součástí úsilí o socialistickou budoucnost.

Při pokusu o závěrečné srovnání obou monografií je dle mého soudu nutné zvláště akcentovat, že *Architekti dloubé změny* znamenají skutečný předěl v dějinách domácí historiografie socialistického období, protože se velmi účinně snaží o dekonstrukci jazyka neoliberalní hegemonie. Kopečkem editovaný titul znamená v mnoha ohledech mezník, když socialistickou skutečnost podrobuje kritické analýze bez liberálních politizujících předznamenání, a překvapivě tak v řádu této historické skutečnosti odkrývá sérii procesů, které ani pro naši současnost nejsou minulostí. *Architekti dloubé změny* jsou tak cenným příspěvkem při hledání současné české politické identity, a také identity kulturní, nakolik samozřejmě expertní technokratismus ovlivnil tvář české krajiny a podoby urbanismu. Při tomto jejich pokusu o zakotvení české politické reflexe v jejím pohledu zpět na vlastní „dlouhé“ dějiny institucionálního vývoje je jim Sommerova kolektivní monografie *Řídit socialismus jako firmu* nápomocná jako snaha o nápadnou korekturu české dějinné paměti 20. století, nedělené množstvím přeryvů, antagonismů a diskontinuit, sjednocené však na mezigeneračním zážitku „technokratického momentu“ v českých dějinách. Obě publikace by přitom měly být čteny současně, neboť tam, kde Kopeček nabízí čitelnou strukturu opřenou o fakticky bohatou sondáž, prezentuje Sommer možnost reflektovat české poststalinské dějiny jako trvající hegemonii technokratického pořádku a smyslu, v intencích technokratického diskurzu, který vypovídá o sobě samém a v konečném důsledku je v těsném sepětí s dlouhotrvající dějinnou změnou společenských institucí.

Ondřej Holub

Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové